

KISS ANNA

Változó szerepek az új Be.-ben

A nyomozás és a bírósági eljárás egymáshoz való viszonya régóta vita tárgya. Az 1973. évi I. tv. (a továbbiakban: régi Be.) szerint mindkét szakasz az igazság megállapítása tekintetében egyenrangú. A megismerés szempontjából ez azt jelenti, hogy a nyomozás ugyanúgy képes a tényállás rekonstruálására és annak bizonyítékokkal való alátámasztására, mint a bírósági eljárás. Így a nyomozást az 1998. évi XIX. tv. (a továbbiakban: hatályos Be.) megszületéséig önállónak tekintették, bár előzetes eljárási szerepét sohasem kérdőjelezték meg. Vagyis a nyomozás önállóságát az sem ásta alá, hogy egyfajta szűrő szerepet is betöltött az eljárásban. Abban az esetben ugyanis, ha a nyomozás folyamán összegyűjtött bizonyítékok azt támasztották alá, hogy a terhelt nem követte el a bűncselekményt, vagy az általa megvalósított cselekmény nem volt bűncselekmény, továbbá ha nem volt bizonyítható, hogy ő követte el, akkor az eljárást már az előzetes eljárásban megszüntették. Ez a szerepe napjainkban is megmaradt, bár a hatályos Be. már nem a szakaszok egyenértékűségéből indul ki.

Visszatérve a régi Be.-hez, a jogalkalmazás akkori mindennapjai nem mindig igazolták a két szakasz egyenértékűségét, ugyanis más volt a nyomozás és más a bírósági eljárás feladata. A jogalkalmazók a rájuk nehezedő hatalmas munkateher következtében, a tényállás teljes körű rekonstrukcióját tekintve, megosztották a feladatokat egymás között. Tették ezt úgy, hogy a nyomozó hatóság végezte a felderítést, tárta fel a tényállást, gyűjtötte össze a bizonyítékokat, az ügyész vádat emelt és a tárgyaláson képviselte a vádat, a bíró pedig a nyomozás folyamán történt bizonyítás eredményét és a vádirati tényállást elfogadva, a bűncselekmény minősítésére összpontosítva, továbbá az enyhítő körülményeket feltárva, kiszabta a büntetést.

Ahogy Bárd Károly is fogalmazott, a régi Be. idejében a hétköznapi per alaki szabályokra épült, „*végeredményét a rutinos tárgyaláslátogató a vád ismertetése után jó eséllyel*” megjósolhatta, ünnepélyessége pedig – Bárd fogalmaz így – „*akár az iparendély kiváltását célzó hatósági eljárásé. Így aztán az igazságszolgáltatás a vele kapcsolatba kerülők szemében gyakorta*” nem volt egyéb, mint egy a „*sokféle szolgáltatás közül*”¹.

¹ Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987, 12. o.

A hatályos Be. koncepciója elveti az eljárási szakaszok egyenértékűségének elméletét. Így a nyomozásnak ma már nem a tényállás alapos és hiánytalan feltárása a feladata, hanem sokkal inkább a vád előkészítése, a bizonyítékok tárgyalásra való összegyűjtése. A törvény szerint a nyomozás ura az ügyész, aki a vádemelés feltételeinek megállapítása céljából nyomoz vagy nyomoztat. A nyomozó hatóság feladata pedig az ügyészi rendelkezés alapján a nyomozási cselekmények elvégzése.

A hétköznapi gyakorlat az elfogadott új elmélet ellenére gyakran azt mutatja, hogy a nyomozás során ma is bizonyítással egybekötött tényállás-rekonstrukció folyik. Az ügyész pedig ténylegesen nem a nyomozás ura, hanem korábbi feladatának megfelelően leginkább csak törvényességi felügyeletet gyakorol a nyomozás fölött, kivéve a fokozott ügyészi felügyelet eseteit. A bíróság, ahogyan a régi Be. idején is, a nyomozás folyamán beszerzett bizonyítékokra alapítja a tényállást, csökkentve ezzel a közvetlenség és a tárgyalás primátusának elvét. Ezt igazolja a magas váderedményesség.²

Ha a nyomozást nem az ügyész végzi, csak felügyeli, akkor több probléma is adódik az előzetes eljárás folyamán. A gyakorló jogász szerint ez a feladatkör nem homogén, hanem különböző típusú felügyeletet takar. Ha az ügyész nyomoztat, akkor ebben az esetben a felügyelet nem ugyanazt jelent, mint amikor a nyomozó hatóság önállóan nyomoz. Ráadásul itt a hatályos Be. meg is téveszti a jogalkalmazót, mert amikor részletezi, hogy a nyomozás feletti felügyelet során az ügyész milyen tevékenységeket végezhet³, akkor olyan széles jogköröket ad az ügyésznek, amelyek a nyomozás feletti felügyelethez képest jóval tágabb intézkedésekre jogosítják fel az ügyészt.⁴ Ez valószínűleg azért van így, mert a törvény e része 2009-ben került a kódex szövegébe, s ezzel megtört a kódex alappilléreire vonatkozó korábbi jogalkotói akarat.

A két típusú felügyelettől eltérően mást jelent az úgynevezett fokozott ügyészi felügyelet. Utóbbi lényegében irányítást jelent. Mindamellet az is látható, hogy a mindennapok valóságában, a konkrét ügyek függvényében történik az ügyészi beavatkozás, s ennek mélysége ügyenként más és más.⁵ Tartalmilag a felügyelet és az irányítás váltakozik. Amikor az ügyész a nyomozó hatóságot egy adott ügyben, függetlenül attól, hogy nem fokozott ügyé-

² Székely György László: Az ügyész szerepe és helye a nyomozás új koncepciójában, a vádemelés előtti elterelés új intézményei. *Ügyészek Lapja*, 2016/3–4., 64. o.

³ Hatályos Be. 28. § (4) bek.

⁴ Székely György László: i. m. 62. o.

⁵ Uo.

szi felügyeletről van szó, folyamatosan utasításokkal látja el, akkor tartalmilag ez nem felügyelet, hanem irányítás.

A bírósági eljárást megelőző szakasz új szerepe

Az előkészítő eljárás, a felderítés és a vizsgálat alapja és célja

A 2017. évi XC. tv. (a továbbiakban: új Be.) a büntetőügyekben eljáró hatóságok közötti kompetenciaelosztás terén úgy változtat, hogy nem tartja meg a hatályos Be.-ben szabályozott nyomozással kapcsolatos rendelkezéseket, de nem is tér vissza a jelenlegit megelőző korábbi törvényhez, a régi Be.-hez, amely – mint láttuk – az eljárási szakaszok egyenértékűségének elméletét vallotta.

2018-tól, az új Be. hatálybalépésétől a bírósági eljárást megelőző szakasz megtartja előzetes eljárási szerepét, de megváltoztatja az eddig egységesnek tekintett szakaszt, és két részre, előkészítő eljárásra és nyomozásra osztja azt. A nyomozást tovább tagolja úgy, hogy két alszakaszát teremti meg, a felderítést és a vizsgálatot.

Mindhárom szakasz egymásra épülő eljárást jelent, és a jogalkotó mind-egyikben világosan elhatárolja a felelősségi köröket, valamint az ehhez kapcsolódó eszközrendszereket az ügyészség és a nyomozó hatóság között.

Míg az előkészítő eljárás alapja a gyanú lehetősége, addig a felderítése a gyanú, a vizsgálaté pedig a megalapozott gyanú. Az előkészítő eljárás célja vagy a nyomozás elrendelésének megalapozása, vagy éppen annak a kizárása, addig a felderítése már a megalapozott gyanú elérése, illetve ennek a kizárása, továbbá a bűncselekmény körülményeinek tisztázása, a tettesek felderítése és a gyanúsítottak kihallgatása. A vizsgálat, bár alapja a megalapozott gyanú, célja már a vád kérdésében való állásfoglalás. A vádemelés mellett annak alternatívája is itt jelenik meg. A nyomozás e részében az ügy ura az ügyészség. Ez pedig azt jelenti, hogy a vizsgálat szakaszában az irányítás a főszerep, a felderítésnél a felügyeleté, míg az előkészítő eljárásban a tájékoztatásé.⁶

Fontos változtatás, hogy a bírósági eljárást megelőző szakaszban nem bizonyításra, hanem bizonyíték beszerzésére lesz csak mód, és az ügyészség nem a nyomozást, hanem a nyomozó hatóságot felügyeli, illetve irányítja, attól függően, hogy a nyomozás melyik szakaszáról van szó. A nyomozó ható-

⁶ Lásd részletesen Belovics Ervin – Tóth Mihály: Büntető eljárásjog. Harmadik, aktualizált kiadás. Az új 2017. évi büntetőeljárás törvény tankönyve. HVG-ORAC, Budapest, 2017, 243–306. o.

ság felügyelete és irányítása pedig számos szervezeti kérdést is felvet majd, amelyek esetében szükség lesz más törvények módosítására is.

Az előkészítő eljárás

Az előkészítő szakaszban az eljárási cselekményeket végző szerv (például a nyomozó hatóság, a rendőrség belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó szerve, a rendőrség terrorelhárítási szerve stb.) sokkal önállóbb, feladata csak az ügyészség kéthavonta történő tájékoztatása, kivéve, ha az ügyészség maga végzi az előkészítő eljárást. Utóbbi esetben az ügyészség a nyomozó hatósággal eljárási cselekményt végeztethet. Az új Be. értelmében az ügyészség bármely nyomozó hatóságot, annak illetékességi területén eljárási cselekmény elvégzésére utasíthat. A nyomozó hatóság tagja a legfőbb ügyész kezdeményezésére a nyomozó hatóság országos parancsnoka egyetértésével az előkészítő eljárás során határozott időtartamra igénybe vehető. A rendőrség belső bűnmegelőzési és bűnfelderítési feladatokat ellátó szerve, illetve a terrorizmust elhárító szerve pedig eljárási cselekmény elvégzésére felkérhető.

Az előkészítő eljárás határideje hat vagy kilenc hónap, utóbbi akkor, ha az eljárás olyan bűncselekmény miatt folyik, amelynek kapcsán bírói engedélyhez kötött leplezett eszköz vehető igénybe. Ezt nemcsak az előkészítő eljárás alatt lehet igénybe venni, hanem az elrendelt nyomozás szakaszában is, tehát újabb engedélyre nem kell indítványt tenni, de a határidőt az elrendelés időpontjától kell számítani.

Az előkészítő eljárás során körözés nem rendelhető el. Az előkészítő eljárás célja kizárólag a bűncselekmény gyanújának megállapítása. Ennek érdekében az eljáró hatóság leplezett eszközt, rejtett figyelést, álvásárlást, fedett nyomozót, valamint bírói engedélyhez kötött leplezett eszközt alkalmazhat. A bírói engedélyhez nem kötött leplezett eszközök között a bűncselekményre vonatkozó információk megszerzése érdekében az eljáró hatóság titkosan együttműködő személyt vehet igénybe, vagy az eljárás valódi céljának titokban tartásával a bűncselekményre vonatkozó információt gyűjthet, ellenőrizhet. Ügyészségi engedéllyel fizetési műveleteket figyelhet meg.

A nyomozást el kell rendelni, ha a beszerzett adatok arra engednek következtetni, hogy fennáll a bűncselekmény gyanúja.

Az előkészítő eljárás megszűnik, ha a határideje lejár, vagy akkor, ha elrendelik a nyomozást, vagy megszűnik az eljárás, mert a beszerzett adatok

alapján a bűncselekmény gyanúja nem áll fenn. Az előkészítő eljárást az ügyészség mellett az ezt folytató szerv önállóan is megszüntetheti.

Az előkészítő eljárásban beszerzett adatok később, a büntetőeljárásban abban az esetben nem használhatók fel, ha az előkészítő eljárást megszüntették.

A nyomozás új szerepe

A nyomozás két szakasza közötti cezúrát – fő szabály szerint – a terhelt bekapcsolódása jelenti, hiszen más típusú feladatokat és kompetenciát követel meg egy ismeretlen bűncselekmény feltárása, és megint másfélét egy meg-alapozottan gyanúsítható személy büntetőjogi felelősségének vizsgálata.

A felderítés viszonylag kötetlen formával az adatok és nem elsődlegesen a bizonyítási eszközök gyűjtésére koncentrál. Az e körben rendelkezésre álló nagyobb szakismeret, illetve apparátus miatt ez a szakasz a nyomozó hatóság és az ügyészség relációjában a felügyeletre jellemző ügyészi jogosítványokkal jellemezhető.

A felderíthetőség arra ad választ, hogy milyen feltételek mellett juthat egy büntetendő cselekmény a hatóságok tudomására, és milyen műveletek szükségesek ahhoz, hogy a hatóság sikerrel tárja fel a bűncselekmény valamennyi mozzanatát. A bizonyíthatóság pedig azt jelzi, hogy melyek lesznek majd a bírósági tárgyaláson a felhasználható bizonyítékok. Utóbbi már a vizsgálat szakaszát jelenti.

A felderítéssel szemben a vizsgálat tényleges ügyészi irányítás mellett, a konkrét személlyel szembeni vádemelés eldöntéséhez szükséges bizonyítási eszközök beszerzését jelenti. Ez a kétszeres bizonyítás visszaszorítására irányuló jogalkotói törekvést is tükrözi. E koherens szabályozás megteremti a lehetőségét a tömegesen előforduló, egyszerűbb megítélésű ügyek hatékonyabb, gyorsabb elintézésének, a bonyolult ügyek – megfelelő ügyészi kontroll melletti – eredményesebb lefolytatásának.⁷

Már a régi Be. idején és a jelenleg hatályos Be. alatt is úgy működött/működik a nyomozásbeli megismerés, hogy különbség volt és van nyomozási és felderítési verzió között.

Finszter Géza szerint „a nyomozási verzió a bűncselekmény egészét vagy annak valamely részét megmagyarázó feltételes logikai ítélet, a nyomozási tervvel szoros kölcsönhatásban álló taktikai eszköz, amelynek segítségével

⁷ Finszter Géza: A kriminalisztika elmélete és a praxis a büntetőeljárás reform tükrében. Összefoglalás. Kézirat. Budapest, 2005–2007. <http://be.atw.hu/letoltes/Krimjegyzet.doc>

meghatározható a büntetőeljárásban a bizonyítás tárgya, valamint a bizonyító tények és a bizonyítékforrások köre”⁸.

Ehhez képest a felderítési verzió annyival szélesebb, amennyiben nem csupán a múltban bekövetkezett bűncselekménygyanúval kapcsolatos feltételezéseket foglalja magában, hanem tartalmazza a jelenre vonatkozó helyzetértékelést és a jövőre irányuló prognózist. Erre tekintettel lehetséges megtervezni és megvalósítani a felderítés adott ügyben legcélravezetőbb módszertanát. Ezt pedig módszertani verziónak nevezzük.⁹

Az ügyész szerepének változása

Ahogy az eddig írtakból is látható, az új Be. átalakítja a nyomozást, több szakszra bontja, de nem elégszik meg ezzel, hanem – mint ahogy már többször is utaltam erre – a kompetenciaelosztás területén is változtatásokat hajt végre, s ennek megfelelően módosul az ügyész szerepe. Egyrészt a természetes személyre utaló elnevezés eltűnik, és helyette a szervezet neve kap szerepet a büntetőeljárásban, vagyis az ügyész helyett az ügyészség lesz az eljárás egyik főszereplője. Az indoklás szerint erre azért van szükség, mert az ügyész sohasem a maga, hanem mindig a szervezete nevében lép fel. *Király Tibor*tal egyetértve hadd utaljak arra, miszerint a jogállami büntetőeljárás nem gondolkodhat alá-fölérendelt szervezetben, hanem csak olyan jogalkalmazóban, aki belső meggyőződésre képes, és aki döntéseit erre alapozza.¹⁰ Belső meggyőződése pedig szervezetnek nem lehet.

Ugyanakkor nemcsak a név változik, hanem a feladatok egy része is. Egyrészt azért, mert új jogintézmények kapnak helyet a megújuló eljárásban, másrészt azért is, mert a jogalkotó újraosztja a szerepeket.¹¹ Ennek megfe-

⁸ Uo.

⁹ Illár Sándor (szerk.): *Krimináltaktika*. Jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói részére. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 1993, 79. o.

¹⁰ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Tankönyv. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 391. o.

¹¹ A büntetőeljárás jog törvény megváltoztatása egyúttal szükségessé teszi a szervezeti átalakulásokat, és emellett más jogszabály reformjait is. Az új Be.-kódex hatálybalépése érinti majd azokat a jogszabályokat, amelyek még a büntetőeljárás résztvevőjeként az ügyésztől és nem az ügyészségtől szólnak. Ezek a módosítások nem érdemiek. Ilyen például a közúti közlekedésről szóló 1988. évi I. törvény; a szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény; a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény stb. Ugyanakkor léteznek olyan jogszabályok, amelyeket érdemben is módosítani kell majd: például az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény; a büntetőeljárásban részt vevők, az igazságszolgáltatást segítő Védelmi Programjáról szóló 2001. évi LXXXV. törvényt; a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvényt; a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvényt; a bűncselekmények áldozatainak

lelően, ahogy erről már szó volt, a felderítési szakaszban az ügyészségnek a feladata a felügyelet, a vizsgálati szakaszban pedig az irányítás.

Az ügyészségi nyomozás kapcsán azt mondja ki az új Be., hogy az irányítás és a felügyelet nem értelmezhető a felettes ügyészség és a nyomozást folytató ügyészség viszonylatában, mivel a felettes ügyészi szerv jogköre engedélyezésre és a jogorvoslatok elbírálására szorítkozik. Nem szól viszont arról a törvény, hogy mit jelent pontosan ez a két jogkör, ezért a közigazgatási jogot kell segítségül hívni a fogalmak meghatározására. A büntetőeljárás jogászok számára ugyanis az irányítás és a felügyelet pontos tartalma akkor lesz érthető, ha a közigazgatási joghoz fordulunk, mivel ott ezek a fogalmak régóta használatosak.

A közigazgatásban a felügyelet szűkebb körű jogosítványt jelent az irányításhoz képest. A felügyelet a törvényesség megtartása érdekében alkalmazott ellenőrzés, az irányítás pedig egyfajta befolyás gyakorlása, amelynek a jogosítványa a konkrét utasítási jog.

Kalas Tibor szerint az irányítás szociológiai értelemben a hatalomgyakorlás egyik formája. Feltételezi két szervezet hierarchikus kapcsolatát, ahol az irányító szervezet az akaratának érvényesítése céljából meghatározó befolyást gyakorol az irányítottra. Jogi értelemben az irányítás azt jelenti, amikor az irányító szervezet számára jogszabályok szabják meg azokat a jogi eszközöket, amelyekkel megvalósítható az irányított szervezet működését meghatározó befolyásolás, azaz a szociológiai értelemben vett irányítás. A két szervezet között fennálló tartós és folyamatos jogviszony tartalmát az irányító oldalán az irányítási jogosítványok adják. Ezeket a jogviszonyokat nevezzük irányítási jogviszonynak. Az irányítási jogviszonyokban általában előforduló irányítási jogosítványok a szabályozás (a normatív aktus kiadásának a joga); a konkrét utasítás adásának joga; a konkrét ügyekben való döntés (határozathozatal) joga; az aktus-felülvizsgálati jog; az ellenőrzési jog.

A felügyelet az irányításhoz képest kevesebb befolyásolási lehetőséget enged, de a két fogalom elhatárolásánál a két tevékenység tartalma játszik szerepet. A felügyeletnél általában nem lehetségesek a legerősebb irányítási jogosítványok, mint például a szabályozási jog, a döntési jog és az utasítási jog, de megtaláljuk itt az ellenőrzési jogot, a fogyatékoság megszüntetésére való felhívás és a felelősségre vonás kezdeményezésének jogát.¹²

segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvényt; a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvényt stb.

12 Kalas Tibor: Irányítás, felügyelet, ellenőrzés a közigazgatásban. h. n., é. n. <http://www.jogikar.unimiskolc.hu/download.php?fileName=/projectSetup/files/koi/kozig1/iranyitas-felugyelet.pdf>

Vádemelési szakasz

Az új Be. a nyomozás vizsgálati szakaszába integrálja a hatályos Be. vádemelési szakaszát azért, hogy az érdemi döntés meghozatalára, illetve az elterelő intézmények igénybevételére korábban is sor kerülhessen. Az új rendszer következménye, hogy eredménytelen elterelés esetén a nyomozás folytatására is lehetőség nyílik.

Az új Be. a garanciák megtartása mellett jelentősen egyszerűsíti a vádirat vonatkozásában megfogalmazott formai és tartalmi előírások rendszerét. A törvényes vádként szereplő formális elvárásokat felváltja a vád érdemi vizsgálata, így az alapvető tartalmi követelményeknek nem megfelelő vádat már nem a hatályos rendszernek megfelelő formális megszüntetés követi. A törvény ezzel a vádirat legalapvetőbb tartalmi elemeit az érdemi elbírálás körébe emeli, így a jogbiztonság érdekében a vádló felelősségét erősíti, egyúttal megszünteti az ugyanazon cselekmény miatti ismételt vádemelések lehetőségét.

Bírósági szakasz

Az új Be. szerint a bíróság eljárásának formái továbbra is a tárgyalás, a nyilvános ülés, az ülés és a tanácsülés. A bíróság akkor tart tárgyalást, ha a vádlott büntetőjogi felelősségének megállapítására bizonyítást vesznek fel.

Az új Be. a nyilvános ülésnek fontosabb szerepet ad azáltal, hogy annak egyik formájára, az előkészítő ülésre nagyobb hangsúlyt helyez.

Az új Be. egyik fő szabálya az egyesbíró eljárása, így bíróság kifejezésen a bíróság tanácsát és az egyesbírot érteni kell, de a törvény minden esetben megmondja, hogy melyik határozatot ki hozhatja, és amennyiben a bíróság tanácsban ítélezik, akkor a tanács elnöke nem hozhat meg minden olyan határozatot és nem tehet meg minden olyan intézkedést, amelyre egyébként az egyesbíró jogosult.

Az új Be. újragondolja a bíróság tényállástisztázási kötelezettségét. A vegyes rendszer megőrzése mellett az akkuzatórius jegyek erősödni fognak azaz, hogy az eljárásnak a szereplők aktívabb tevékenységén keresztül kell az igazságot kiderítenie. Megmarad az elv, miszerint a döntéseket ezen túl is a valósághű tényállásra kell alapoznia a bíróságnak. Abból a szempontból viszont változás történik, hogy a bíróság nem kötelezhető a tényállás hivatalból való felderítésére. A tényállást az indítványok keretei között kell tisztáznia. Az új megoldás szerint a bíróság döntése nem lehet megalapozatlan amiatt, hogy ügyészi indítvány hiányában hivatalból nem szerzett be bizonyítási eszközt.

Ahogy az új Be. Indokolása fogalmaz, „a funkciómegosztás következtesebb érvényesítésének eredményeként hangsúlyosabban megjelenik, hogy a vád bizonyítása nem a bíróság feladata, a vádért egyértelműen a vádló viseli a felelősséget, ezért az elsőfokú bíróság – a jelenlegi gyakorlat szerinti – hatályon kívül helyezések útján nem lesz számon kérhető, ha a vádló nem tett eleget a vád bizonyítására irányuló kötelezettségének”.

A sértett szerepének változása

A sértett fogalma

A sértett fogalma az új Be. szerint: „A sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette.”¹³

Ha az elfogadott törvényt összehasonlítjuk a korábbi tervezetekkel, akkor látjuk, hogy a sértett fogalmának meghatározása már a Javaslatban szűkült. A sértett fogalma az új kódexben a hatályos Be.-hez képest valamivel tágabb lett, de alapjaiban nem változott, csak egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy sértett jogi személy is lehet. Bérces Viktor szerint ez azért fontos változás, mert a jogi személy sértettként való fellépése eddig nem törvényből, csak bírósági döntésekből volt levezethető.¹⁴ Korábban Bócz Endre is sérelmezte ezt, hiszen véleménye szerint joga vagy jogos érdeke jogi személynek is lehet.¹⁵ Sem az 1973. évi I., sem az 1989. évi XIX. tv. hatálybalépése óta a büntetőeljárásokban soha senki sem vonta kétségbe a jogi személy aktív legitimációját.

A sértett szerepének erősítése

A büntetőeljárás reformnál a jogalkotó fokozottabban figyelembe veszi a sértett érdekeit, így a korábban kivívott jogok mellett igyekszik egyéb olyan feltételeket is megteremteni, amelyek a jövőben lehetővé teszik, hogy a sértettek a büntetőeljárásban az egyéni jellemzőiken alapuló megkülönböztetett bánásmódban részesülhessenek.

A sértett jogainak bővítésénél alapvető szempont, hogy a jogok érvényesítése, vagyis legtöbb esetben a sértett számára nyitva álló lehetőségek igény-

¹³ 2017. évi XC. tv. a büntetőeljárásról. Magyar Közlöny, 2017/99.

¹⁴ Bérces Viktor: A sértett perjogi pozíciójában beálló változások elemzése és kritikája az új büntetőeljárás törvény tükrében. Kúriai Döntések, 2017/6., 857. o.

¹⁵ Bócz Endre: Passzív alany, áldozat, sértett. Rendészeti Szemle, 2007/9., 120. o.

bevétele nem kötelezettsége a sértettnek, hanem csupán joga, amellyel élhet, de a sértett dönthet úgy is, hogy lemond ezekről. Így a kieroszakolt jogérvényesítés helyett az új Be. a kímélet szempontjait figyelembe véve, a sértett belátására bízva, milyen jogokkal él majd.

A sértett nyilatkozási joga

Az eddigiektől eltérően sajátos nyilatkozási jogot kap a sértett a jogalkotótól, amelyben kérheti a terhelt megbüntetését. Ebben a nyilatkozatban a sértettnek arra is lehetősége lesz, hogy az őt ért sérelmeket előadhassa, hátha így jobban fel fogja tudni dolgozni a történeteket.

A sértett lemondási joga

A sértett az eljárás folyamán bármikor lemondhat sértetti jogainak gyakorlásáról. Mivel ettől kezdve nem sértettként, hanem többnyire „csak” tanúként vesz részt a büntetőeljárásban, így – bár sértetti jogai már nincsenek – a bizonyítási eljárás szereplője marad, hiszen tanúként még kihallgatható. A tanúzási kötelezettségei tehát megmaradnak. Ez egyben azt jelenti, hogy az eljárási cselekményeken részt kell vennie, kivéve ha ezt a törvény nem engedi meg. A szakértői vizsgálatok esetében a tűrési kötelezettsége is megmarad.

Ha a sértett lemond a jogairól, akkor polgári jogi igényt sem terjeszthet elő, kivéve ha korábban, mielőtt lemondott volna a jogairól, sértettként ezt már megtette. A sértetti jogokról történő lemondás esetén a polgári jogi igényről való későbbi rendelkezési jogát így elveszíti. Mindazonáltal a sértett a lemondási nyilatkozatát bármikor visszavonhatja, de az elmulasztott jogai utóbb már nem élhet. Jogai így csak a lemondás visszavonásának időpontjától kezdve élednek fel (ex nunc hatály).

A sértett tájékoztatáshoz való joga

A sértettet a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság köteles felvilágosítani eljárási jogairól és kötelezettségeiről. Egyes esetekben viszont a felvilágosítás a sértett kérelmére történik, és nem automatikusan a hatóságok kötelezettsége ezt megtenni.

Kérelemre a terhelt szabadon bocsátásáról, a terhelt szökéséről, a végrehajtás felfüggesztéséről, a kényszergyógykezelt vagy a fiatalok terhelt elbocsátásáról stb. kell tájékoztatni a sértettet.

A sértett polgári jogi igénye

A sértett polgári jogi igénye a mindennapok jogalkalmazásában leginkább kártérítési igényt jelentett, pedig a jogalkotó eddig sem korlátozta kizárólag erre a magánfél jogosítványát. Az új Be.-ből kiderül, hogy a sértett a kártérítés mellett más igénnyel is felléphet. Kérheti a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítését, a jogsértés abbahagyását, a sérelmes helyzet megszüntetését, az eredeti állapot helyreállítását. A törvény azt is kimondja, hogy egyéb igényeket is támaszthat, például kérheti a dolog kiadását is.

A sértett jóvátételi igénye

A sértett jóvátételi igénye is nagyobb szerepet kap az eljárásban, egyebek között azért is, mert jogainak érvényesítése kevesebb akadályba ütközik majd. A legtöbb ügyészi feltételes felfüggesztés esetén például a terhelt számára magatartási szabályként elő kell majd írni a kár megtérítését, vagy az eredeti állapot helyreállítását.

Jogutódlás

Érdekes kérdést vet fel a sértett jogutódlása. A sértett halála esetén helyébe egy hónapon belül hozzátartozója, törvényes képviselője vagy eltartottja léphet.

Nem természetes sértett esetén a jogutódlás úgy történik, hogy a megszűnt jogi személy sértett helyébe egy hónapon belül a jogutódja léphet.

A jogutódlás több fellépésre jogosult esetén úgy történik, hogy az érintettek megegyezhetnek, és kijelölhetik maguk közül a sértettet megillető jogokat. Megegyezés hiányában a sértett jogait az gyakorolja, aki elsőként fellépett.

A jogutód gyakorolhatja a sértettet megillető jogokat, vagyis az eljárási cselekményeken részt vehet (jelenléti jog), különböző eljárási cselekményekre tehet indítványokat, észrevételeket, kérdéseket tehet fel stb.

A jogutód is lehet magánvádló és pótmagánvádló, de kérdés, hogy vajon magánfél lehet-e. Utóbbi eldöntése nem annyira egyszerű, hiszen az új Be. erre a kérdésre nem ad egyértelmű választ.

A sértett kötelezettségei az új Be.-ben

A sértett kötelezettségeit a sértetti jogokból is levezethetjük, és mint az érem két oldala, hol jogokként, hol kötelezettségekként jelennek meg. Utóbbiak

egy része sértetti, más része pedig a sértett tanúi helyzetéből ered. Így a sértett-tanú – ahogy a jogok ismertetésénél már kiderült – köteles egyes eljárási cselekményeken részt venni, tanúként közreműködni, és ebben az esetben igazmondási kötelezettség is terheli a sértettet. Köteles továbbá a sértett lakcímét (tartózkodási vagy értesítési helyét) bejelenteni, lakcímének változása esetén pedig az új elérhetőségét három munkanapon belül közölni a hatóságokkal vagy a bírósággal.

A sérülékeny csoportokhoz tartozó személyek szerepe

Az új Be.-ben a jogalkotó kiemelt figyelmet szentel az úgynevezett sérülékeny csoportokba tartozóknak. Bár a sérülékeny csoport – mint név – nem jelenik meg a törvényben, a törvényhozó úgy szabályozza az erre a körre vonatkozó normákat, hogy – az eddigi szétszórt elhelyezéssel szemben – külön fejezetet szentel a különleges bánásmód garantálásának. Így az egyéniesítés tényleges érvényesülése biztosítottá válik.

Az új Be.-ben elhelyezett szabályok egyrészt meghatározzák, hogy kik azok, akik különleges bánásmódban részesülhetnek, másrészt a jogalkotó megjeleníti azokat az egyéb rendelkezéseket, amelyeket a döntési jogkörben eljáró jogalkalmazóknak a büntetőeljárás folyamán, az általános garanciákon túl biztosítaniuk kell, harmadrészt pedig kitér a fejezet arra is, hogyan és milyen módon kerülhet valaki ebbe az úgynevezett sérülékeny csoportba. Itt kell megjegyezni, hogy a különleges bánásmódot igénylő személyeket, pusztán attól, hogy bekerülnek a sérülékeny csoportba, nem feltétlenül ugyanazok a jogok illetik meg. (A különleges bánásmódra vonatkozó szabályok leginkább a sértetteket és a tanúkat illetik meg, persze csak abban az esetben, ha bírnak azokkal az ismérvekkel, amelyek alapján az új Be. XIV. fejezete rájuk vonatkozik. Más személyek – terhelt, védő, szakértő, segítők stb. – esetében a különleges bánásmódra vonatkozó rendelkezések néhány szabályát kell csak alkalmaznia az eljáró hatóságnak, ügyészségnek vagy bíróságnak.)

A különleges bánásmódot igénylő személy lemondhat a pluszjogokról, kivéve azokat, amelyeket a törvény értelmében kötelezően alkalmazni kell.

Fontos rendelkezése az új Be.-nek, miszerint a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedés alkalmazása nem járhat a büntetőeljárásban részt vevő más személy eljárási jogainak sérelmével.

A különleges bánásmódot igénylő személyek köre

Fő szabály szerint – a törvényben meghatározott esetekben – különleges bánásmódot igénylő személy lehet a sértett és a tanú. A sértett csak akkor lehet ennek a különleges sérülékeny csoportnak a tagja, ha természetes személy, továbbá akkor, ha a személyes jellemzői vagy az eljárás tárgyául szolgáló bűncselekmény jellege és körülményei alapján a büntetőeljárásban való hatékony részvétele azért nem biztosított, mert abban akadályozott, és ezért a törvényben meghatározott jogait nem tudja megfelelően gyakorolni, a kötelezettségeit pedig teljesíteni.

A személyes jellemzőihez tartozó körülményeket az életkor, a szellemi, a fizikai állapot vagy az egészségi állapot, továbbá a büntetőeljárásban részt vevő más személyhez fűződő viszony, vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekményhez tartozó körülmény határozza meg. Utóbbi tekintetében a jogszabály a bűncselekmény kirívóan erőszakos jellegét említi.

A sértetten és a tanún kívül más személyek is különleges bánásmódban (leginkább személyes védelemben) részesülhetnek. Az új Be. alapján ebbe a csoportba tartozhat a sértetten és a tanún kívül ezek segítőtje, továbbá a terhelt, a védő, a szakértő, a szaktanácsadó, a vagyoni érdekelt, és az utóbbiak segítőtje, valamint a sérülékeny csoportba tartozó bármely személyre tekintettel más személy is.

Döntés a sérülékeny csoportba sorolásról

A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság hivatalból, vagy az érintett indítványára dönthet arról, hogy a büntetőeljárásban részt vevő személy különleges bánásmódot igényel-e. Döntésének alapja mindig az egyéni értékelés.

Külön döntés nélkül különleges bánásmódot igénylő személynek minősül a tizennyolc évesnél fiatalabb személy, a fogyatékos személy, valamint a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje.

A különleges bánásmódhoz tartozó intézkedések

A különleges bánásmódhoz tartozó intézkedések a sértett és a tanú vonatkozásában a következők lehetnek: a jogok gyakorlásának elősegítése, a kötelezettségek teljesítésének elősegítése, az érintett személy kímélete, az érintett személy védelme. Az érintett személy kíméletéhez tartozik például az a szabály, miszerint fokozott körültekintéssel kell eljárni a sérülékeny csoportba

tartozó személy kapcsán a magánéletét tekintve, és a kapcsolattartás során is. Az érintett személy védelméhez tartozhat pedig például az olyan intézkedés, miszerint az eljáró jogalkalmazó biztosítja, hogy az érintett személy az eljárási cselekmény során, valamint az eljárási cselekmény helyszínén a büntető-eljárásban részt vevő más személlyel szükségtelenül ne találkozzon. Idetartozhat továbbá, hogy az eljárási cselekményt a hatóságnak lehetőség szerint az erre a célra fenntartott helyiségben kell végeznie, vagy az is, hogy telekommunikációs eszköz útján kiváltja az érintett jelenlétét. A bíróság a tárgyalásról vagy annak meghatározott részéről a nyilvánosságot kizárhatja.

A különleges bánásmóddhoz tartozó intézkedések a terhelt vonatkozásában

A tizennyolc évesnél fiatalabb, vagy külön jogszabályban fogyatékosnak minősülő terhelttel szemben indított bűnügyben az eljárási cselekményen lehetőleg kép- és hangfelvételt kell készíteni. Elrendelhető továbbá, hogy igazságügyi pszichológus szakértő is jelen legyen. Az ilyen eljárásokban biztosítani kell az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett, a gyermek jogairól szóló egyezményben, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló, illetve más törvényekben megfogalmazott, gyermeket megillető jogok hatékony érvényesülését.

A tizennyolc évesnél fiatalabb terhelt vallomása műszeres vallomás-ellenőrzéssel nem vizsgálható. Ha pedig a terhelt nem töltötte be a tizennegyedik életévét, akkor a szembesítése csak a hozzájárulásával rendelhető el.

Az új Be. szerint az egyéb személyeket, a segítőket, a védőt, a szakértőt stb. személyi védelemben kell részesíteni.

Összegzés

A sértett szerepe a hatályos Be.-hez képest kevésbé változik, mint ahogy ez az eredeti elképzelésekben szerepelt. Utóbbiak szerint sokkal tágabb sértetti kör kapott volna aktív legitimációs jogot a büntetőeljárásnak nevezett drámában. A sértett jelenlegi fogalma ugyanis bővült volna a nemzetközi dokumentumokban megjelenő áldozati körrel. A büntetőeljárási törvény tervezete az áldozatok szélesebb körét engedte volna be a büntetőeljárásba. Az áldozat/sértett kettőssége az értelmezési nehézségek mellett más kérdéseket is felvetett. A sértetti jogok túlzott kiterjesztésére tett kísérletekkel párhuzamosan

jogállami aggályok is megjelentek, felhíva a jogalkotó figyelmét a terhelti jogok szűkítésére.

A nyomozási szerepek tekintetében is jelentős változásokat figyelhetünk meg. Az ügyészség az új szerepében például, leginkább azáltal, hogy a nyomozó hatóságot és nem a nyomozást fogja felügyelni, életbe lép mindaz, amit Finszter Géza 2003-ban megírt, miszerint a nyomozásban betöltött szerepét illetően az „*ügyész rendelkezik a rendészeti hatalom felett*”. Ez a viszony azonban felveti a szervezeti törvények változtatását is.

A felderítés és a vizsgálat éles szétválasztása miatt Székely György szerint a jövőben az ügyészség előtt két út áll majd: „*vagy él a felderítés szabályai adta lehetőségekkel, és – egyes ügyekben – gyors, adatgyűjtő nyomozásokat követően felvállalja a felmentés kockázatával járó bírósági eljárást és ilyen módon a váderedményesség csökkenését, vagy fenntartja a mostani rendszert, amely a bizonyítékok teljes körű beszerzésében áll. Utóbbi esetben azonban a vizsgálati szakasszal együtt járó irányítási jogkör tényleges alkalmazása jelentős többletfeladatokat róhat az eljáró ügyészekre.*”¹⁶ A megoldás talán az lehet, ha ügyek szerint meghatározzák majd az ügyészi beavatkozás mértékét.¹⁷

A hétköznapi jogalkalmazás fogja tehát eldönteni, hogy a XXI. századi jogalkotói elképzelések mennyire alakítják majd át a jövő büntetőeljárását. Az elmélet és a joggyakorlat ugyanis nem mindig jár kéz a kézben. Gondoljunk csak arra, hogy 2003 előtt, a jogalkotó akarata ellenére sem volt a két szakasz ismeretelméleti szempontból egyenértékű, és a nyomozás sohasem volt egységes szakasz. A hétköznapiakban gyakran elkülönült egymástól a felderítés és a vizsgálat. 2003 után pedig nem lett egyértelműen az ügyész a nyomozás teljes ura. Az eljárás legelején semmiképpen sem.

Persze az is elképzelhető, hogy a 2017 nyarán elfogadott új Be. a mostani formájában sohasem fog hatályba lépni, ahogyan ez az 1998. évi XIX. tv. esetében is történt. A hatályba léptetését többször elhalasztó törvények miatt akkor is jogtörténeti érdekességként említették a kódexet, nem beszélve arról, hogy az első novelláris változtatás lényegében a régi Be., az 1973. évi I. tv. szellemiségét hozta vissza.

¹⁶ Székely György László: i. m. 66. o.

¹⁷ Uo.